

БЕЗПЕКОВА ФУНКЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ**SECURITY FUNCTION IN UKRAINE CRIMINAL PENALTIES****Колб О.Г.,***доктор юридичних наук, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ***Колб І.О.,***кандидат юридичних наук, прокурор відділу нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень
у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру,
пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян прокуратури Київської області*

У статті здійснено аналіз змісту функцій покарання, основною з яких є функція забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, та в цілому безпеки всіх об'єктів кримінально-правової охорони. Крім цього, визначено основні проблеми їх реалізації та розроблено науково обґрунтовані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: функція, покарання, кара, виправлення, запобігання, охорона, безпека, засуджений, режим.

В статье осуществлен анализ содержания функций наказания, к основным из которых относится функция обеспечения охраны прав и свобод человека, а также гражданина, и в целом безопасности всех объектов уголовно-правовой охраны. Кроме этого, определены основные проблемы их реализации, а также разработаны научно обоснованные пути их решения.

Ключевые слова: функция, наказание, кара, исправление, предупреждение, охрана, безопасность, осужденные, режим.

The article analyzes content penalty functions, main function of which is to ensure protection of rights and freedoms of man and citizen, and as a whole security of all objects of criminal protection. In addition, main problems of implementation and scientifically grounded solutions.

Key words: function, punishment, punishment, correction, prevention, protection, security, condemned, regime.

Актуальність теми. Як свідчить практика, з часу прийняття у квітні 2001 року нового Кримінального кодексу (далі – КК) України кількість та структура злочинів, що вчиняються на території нашої держави, суттєво не змінилися. Так, у 2001 році в Україні було зареєстровано 503,7 тис. злочинів (на 9% менше, ніж у 2000 р.), серед яких питома вага тяжких та особливо тяжких злочинів становила 41,7% (209,8 тис.) [1, с. 16]. У 2002 р. (першому повному звітному періоду в умовах дії нового КК) було зареєстровано 450 611 злочин, що на 10,5% менше, ніж у 2001 р., 51,6% з яких – це особливо тяжкі та тяжкі злочини [2, с. 43]. У 2014 р. (останньому на момент підготовки цієї статті офіційної статистики) суди розглянули 772,6 тис. кримінальних проваджень (справ) (у 2013 р. – 783,2 тис.) [3, с. 24], серед яких особливо тяжкі та тяжкі злочини склали 30,5% (у 2013 р. – 32,6%) [3, с. 24]. За оперативними даними Державної судової адміністрації України та вищих спеціалізованих судів у 2015 році кількість зареєстрованих злочинів та їх структура особливих відмінностей порівняно з 2014 р. не змінилися [4].

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що і завдання (ст. 1 КК), і мета покарання (ст. 50 КК), що визначені в законі, на практичному рівні реалізується малоефективно. Виходячи з цього, потребують удосконалення, у першу чергу, на доктринальному рівні функцій кримінального покарання, а також правові гарантії їх виконання у кримінально-виконавчій діяльності. З огляду на це, вибрана тема наукової статті є актуальною та такою, що має теоретико-прикладне значення.

Вивчення наукової літератури показало, що питаннями змісту кримінального покарання, ефективності його застосування та мети досить активно займаються як науковці кримінального права, так і фахівці кримінології та кримінально-виконавчого права. У цьому контексті можна виокремити ті наукові розробки, авторами яких є: Ю.В. Александров, А.В. Багрий-Шахматов, О.М. Бандурка, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, В.К. Грищук, І.М. Даньшин, Л.М. Давиденко, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, Л.М. Давиденко, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, І.П. Лановенко, О.М. Литвинов, П.П. Михайленко, А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков, П.Л. Фріс, Н.М. Ярмиш, І.С. Яковець та інші.

Виклад основних положень. У науці під функцією розуміють явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; роботу когось, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось; чогось [4, с. 714]. В юриспруденції розрізняють функції держави та функції права [5, с. 313], у контексті яких і розглядається зміст функції кримінального покарання. Зокрема, за способом діяльності держави виділяють кримінально-виконавчу функцію, а серед функцій права – регулятивну функцію у сфері виконання покарань [6, с. 313].

Поняття покарання (у змісті кримінального покарання) дано в ч. 1 ст. 50 Кримінального кодексу України, а саме: покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав

і свобод засудженого [7]. При цьому, як у зв'язку з цим зазначено в п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди мають дотримуватися вимог кримінального закону й зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. Таке покарання має бути необхідним та достатнім для виправлення засудженого та запобігання нових злочинів [8, с. 231].

Із законодавчого визначення поняття «покарання» можна вивести наступні системоутворюючі ознаки, що складають його зміст: 1) це є вид державного примусу; 2) воно застосовується до винної у вчиненні злочину особи; 3) примус застосовується від імені держави; 4) воно полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого; 5) в ньому знаходить своє вираження засудження, негативна оцінка з боку держави як вчиненого злочину, так і самого злочинця; 6) воно проявляється в його особистому характері; 7) будь-яке покарання тягне за собою судимість [9, с. 8].

Важливим завданням правової держави є охорона основних суспільних відносин від злочинних посягань. Здійснення його, в першу чергу, виражається у визначенні того, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили (це завдання, зокрема, закріплено в ч. 1 ст. 1 КК України). Саме тому першою системоутворюючою ознакою покарання, що визначає його соціальний зміст, є визнання покарання заходом державного примусу, що застосовується до осіб, які вчинили злочинне посягання. По своїй природі покарання примушує особу до законотривної поведінки.

Друга ознака покарання закріплена в ч. 2 ст. 2 КК України, в якій зазначено, що особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Отже, застосування покарання є одним із завершальних етапів кримінальної відповідальності. Це логічний юридичний наслідок злочину [9, с. 8].

Третя розпізнавальна ознака покарання знайшла своє відображення також у ч. 2 ст. 2 КК України і полягає в тому, що покарання може бути застосовано лише за вироком суду від імені держави, що надає йому публічного характеру.

Четверта системоутворююча ознака змісту покарання закріплена в ч. 1 ст. 50 КК України, у якій зазначено, що покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Саме в цьому проявляється така властивість покарання, як кара, що робить його найгострішим заходом державного примусу.

П'ята характерна ознака покарання полягає в тому, що в ньому заходить своє вираження засудження, негативна оцінка з боку держави як вчиненого злочину, так і самого злочинця. Авторитетність такої оцінки закріплюється обвинувальним вироком, що

вноситься судом від імені держави і містить конкретну міру покарання. Таким чином, призначення покарання виступає правовим критерієм, показником негативної оцінки злочину і особи, яка його вчинила, з точки зору кримінального закону і моральності.

Шоста ознака покарання проявляється в його особистому характері. Це означає, що призначення покарання і його виконання можливі тільки стосовно самого винного. Воно не може бути накладено на інших осіб, навіть близьких родичів. Зокрема, ізоляції від суспільства підлягає особисто засуджений до позбавлення волі; конфіскації підлягає тільки майно, що належить особисто засудженому і т. ін. [9, с. 9].

Нарешті сьома характерна ознака покарання полягає в тому, що будь-яке покарання тягне за собою судимість, мова про яку ведеться в ст. ст. 88 КК та ст. 155 Кримінально-виконавчого кодексу України. Саме судимість відрізняє кримінальне покарання від інших засобів державного примусу. За своїм змістом судимість це не тільки властивість кари, вона являє собою певний правовий статус засудженого, пов'язаний з різного роду правообмеженнями та іншими несприятливими наслідками, протягом певного, визначеного в законі строку. Судимість як самостійна ознака покарання визначається тим, що вона визнається обставиною, що обтяжує покарання у разі вчинення нового злочину (ст. 67 КК України) та зберігає певні обмеження прав засудженого і після відбуття ним покарання.

Зазначені системоутворюючі ознаки, як слушно зробили висновок науковці, відрізняють покарання від інших примусових заходів [10, с. 300].

Поряд із цим у ст. 50 КК мова йде і про мету покарання, основні елементи якої визначені у ч. 2 цієї правової норми, а саме: 1) кара; 2) виправлення засуджених; 3) запобігання вчиненню злочинів засудженими; 4) запобігання вчиненню злочинів іншими особами.

Враховуючи, що на законодавчому рівні не визначені функції покарання, та виходячи із його змісту та мети, що закріплені в ст. 50 КК України, можна вивести такі функції покарання:

1. Кара як відплата засудженому за вчинений злочин.

Як у зв'язку з цим слушно зауважили науковці (В.А. Ломака, В.В. Сташис, В.І. Тютюгін та ін.), застосовуючи покарання, суд має на меті покарати винного, що необхідно для захисту суспільства і для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого, його близьких та суспільства в цілому. При цьому кара як органічна властивість (ознака) покарання знаходить своє вираження не тільки в його застосуванні, а й у відповідній нормі Загальної частини КК, де описані його характерні ознаки, а також у санкції статті Особливої частини КК, у якій передбачений конкретний вид (види) покарань [11, с. 202–203].

У свою чергу, С.Я. Фаренюк переконаний, що покарання за своєю суттю є карою, а його зміст полягає в передбачених законом правообмеженнях, що

забезпечується режимом виконання та відбування кримінального покарання [12, с. 566].

Поряд із цим більш вираженою є позиція тих науковців, які вважають, що досягається мета кари не тільки виконанням покарання – її здійснення розпочинається з моменту призначення вироком суду конкретної міри покарання [11, с. 203]. У цьому випадку призначення покарання завдає засудженому суттєвих моральних страждань, ганьби і сорому, що є невід'ємними складовими механізму карального впливу.

Про необхідність виділення кари в якості окремої функції покарання свідчать й інші правові норми (ч. 2 ст. 1, ч. 2 ст. 65 УУ, ч. 2 ст. 1, ст. 102 КВК та інші); 2. Виправлення засудженого.

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 6 КВК України, виправлення засудженого – це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [13].

Досягнення цієї мети припускає усунення суспільної небезпечності особи, тобто такий вплив покарання, внаслідок якого у винного з'являється схильність до правомірної поведінки і головне – засуджений під час відбування покарання не вчиняє нових злочинів [11, с. 203].

Основні засоби впливу на засудженого визначені в ст. 6 КВК «Виправлення і ресоціалізація засуджених та їх основні засоби», а саме: 1) встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим); 2) суспільно-корисна праця; 3) соціально-виховна робота; 4) загальноосвітнє і професійно-технічне навчання; 5) громадський вплив [14, с. 28–33].

Функція виправлення засудженого полягає в тому, щоб шляхом примусового впливу на свідомість і волю засудженого внести корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні настанови, змусити додержуватися положень закону про кримінальну відповідальність, а ще краще, нехай навіть під страхом покарання, прищепити повагу до закону. Досягнення такого результату визначається юридичним виправленням, що саме по собі є важливим результатом застосування покарання, суттєвим показником його ефективності [11, с. 203].

3. Запобігання вчиненню злочинів конкретно взятим засудженим (так звана спеціальна превенція – від лат. *praeventio* – запобігання злочину [15, с. 462]).

У науці під запобіганням злочинам розуміють таку соціальну політику держави, що спрямована на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах із метою їх позитивного вирішення і поступового витіснення (загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджувальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [16, с. 16].

Досягнення мети запобігання вчиненню нових злочинів як і, власне, реалізація зазначеної функції кримінального покарання відбувається шляхом такого впливу останнього на засудженого, який позбавляє

його можливості вчинити нові злочини (будь-які – як навмисно, так і з необережності). Такого результату може бути досягнуто самим фактом засудження винної у вчиненні злочину особи і тим більше – виконанням покарання, коли зазначена особа поставлена в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють її можливості вчинити новий злочин [11, с. 203].

4. Запобігання вчиненню злочинів з боку інших осіб (так звана загальна превенція).

Досягнення цієї мети (реалізація цієї функції) забезпечується самим оприлюдненням законів, санкції яких попереджають про обов'язковість засудження і призначення покарання щодо кожного, хто порушить ці закони, засудженням винного, призначенням покарання та його виконанням. Частіше це відлякує, застерігає схильних до вчинення злочинів. Страх покарання, погроза його неминучості стримують багатьох із них від вчинення злочину. Причому, як слушно зробили висновок із цього приводу науковці, більшою мірою такий вплив здійснює невідворотність покарання, а не його суворість [11, с. 204].

5. Запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Зазначена функція визначена в ч. 1 ст. 1 КВК України «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України», а також в інших нормативно-правових актах (ст. 28 Конституції України, ч. 3 ст. 50 КК та в міжнародно-правових актах [17, с. 167–207]).

Ознаки тортур, катувань та іншого нелюдського поводження закріплені в чинному КК України (ст. 126 «Побої і мордування»; ст. 127 «Катування» та інші), а також у ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» [18, с. 63–69].

Загальний підхід із цього питання законодавець сформулював у ч. 1 ст. 28 Конституції України, а саме: ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижують його гідність, поводженню чи покаранню [19].

6. Забезпечення безпеки засуджених, персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України та інших осіб. Ця функція, у першу чергу, визначена у ст. 3 Конституції України та в ч. 1 ст. 1 КК, а також в ч. 1 ст. 1 та ч. 1 ст. 104 КВК України. Зокрема, в ч. 1 ст. 1 КК зазначено, що КК України має завдання правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина та інших об'єктів кримінально-правової охорони.

У ч. 1 ст. 1 КВК із цього приводу вказано, що метою кримінально-виконавчого законодавства України є захист і інтересів особи, суспільства і держави.

Однією з найвищих соціальних цінностей, що визначені в ч. 1 ст. 3 Конституції України, є безпека людини.

Як у зв'язку з цим правильно зробив висновок В.В. Шаблистий, соціальна функція кримінального права і кримінальної відповідальності визнається

об'єктивною необхідністю досягнення певного рівня безпеки в суспільстві [20, с. 11].

Зазначений підхід у певній мірі стосується й змісту кримінального покарання та такої його функції, як забезпечення безпеки виконання та відбування покарань.

Порушення безпеки людини, на обґрунтоване переконання В.П. Тихого, є етапом (стадією) вчинення відповідного злочину проти життя, свободи, власності тощо, тому якщо злочин закінчений, він

поглинає попередні етапи (стадії), вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію. Якщо життя, здоров'ю, свободі, майну людини заподіяна шкода, то тим самим заподіяна шкода і її безпеці [21, с. 24].

Висновок. Вищезазначене свідчить про те, що безпекові елементи є характерними для всіх без винятку функцій кримінального покарання, а в цілому безпекова функція є визначальною у змісті будь-якого покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2001 р. за даними судової статистики // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 4 (32). – С. 15–25.
2. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2002 р. За даними судової статистики // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 3 (37). – С. 40–49.
3. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2014 р. (за даними судової статистики). [Електронний ресурс] // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 6 (178). – С. 23–35.
4. Дані про стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2015 р. // <http://dsa.court.gov.ua/dsa>.
5. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т.В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та інші. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 768 с.
7. Кримінальний кодекс України: затверджений Законом України від 05 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
8. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 // постанова Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. – К.: ПАЛІВОДА А.В., 2011. – С. 231–245.
9. Загальні засади призначення кримінальних покарань в Україні: навчальний посібник / За заг. ред. О.Г. Колба. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2006. – 241 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер-Право, 2002. – 318 с.
11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – [5-те вид., допов.]. – Х.: Право, 2013. – Т. 1 : Загальна частина. – 2013. – 376 с.
12. Кримінально-виконавче право України : підруч. / [О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2010. – 752 с.
13. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року // Відомості Верховної Ради України – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.
14. Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент. / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
15. Булько А.Н. Большой словарь иностранных слов : 35 тыс. слов / А.Н. Булько. – [3-е изд., испр. и перераб.]. – М.: Мартин, 2010. – 704 с.
16. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / В.В. Голіна. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
17. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: підручник / О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець та ін.; за заг. ред. д. ю. н., проф. О.М. Литвинова та д. ю. н., проф. А.Х. Степанюка. – К.: ВД «Дакор», 2015. – 632 с.
18. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Резолюція 39/46 Генеральної Асамблеї від 10 груд. 1984 р. // Збірник міжнародно-правових актів та угод із питань діяльності пенітенціарних установ і поводження з в'язнями. – К.: Видавництво «Анна-Т», 2008. – 502 с.
19. Конституція України: із змінами. – Х.: Право, 2014. – 64 с.
20. Шаблістий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людино-центристське дослідження: монограф. / В.В. Шаблістий. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – Ліра ЛТД, 2015. – 420 с.
21. Тихий В.П. Кримінально-правові проблеми забезпечення безпеки людини та виборчих прав громадян / В.П. Тизий, М.І. Панов // Боротьба зі злочинністю та права людини: зб. наук. статей. – Одеса: Фенікс, 2006. – С. 21–25.